

Жадан Олександр Васильович,
д. держ. упр., проф.,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків
ORCID 0000-0001-8088-355X

УДК 351.83

doi: 10.34213/tp.20.01.12

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено питанню визначення особливостей впливу людського чинника на процеси реалізації державної політики розвитку інноваційної економіки в Україні та світі. Обґрунтовано об'єктивну необхідність вибору інноваційної моделі розвитку економіки України в умовах інтеграції національної економічної системи до систем країн ЄС. Узагальнено нормативно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики розвитку інноваційної економіки в Україні. Виявлено ключові зміни в системі соціально-трудових відносин, освітній та науковій сферах, зумовлені особливостями здійснення інноваційної діяльності, що визначають необхідність максимального й ефективного використання творчого потенціалу робочої сили.

Ключові слова: людський чинник, інноваційна економіка, державна політика, соціально-трудова сфера, освітня сфера, наукова сфера.

Постановка проблеми. У сучасному світі інновації є основою переходу на інвестиційний шлях розвитку і чинником нової якості економічного зростання. Вони забезпечують зростання конкурентоспроможності і стають рушієм національної економіки. Тому держави, що прагнуть бути в тренді цих процесів, приділяють значну увагу розробленню та реалізації політики розвитку інноваційної економіки.

Інноваційна економіка відрізняється від традиційної й передбачає новий тип економічних відносин, що виникають у процесі виробництва між його суб'єктами. Важливо розуміти, що перехід до інноваційного розвитку зумовлений відповідним зростанням продуктивних сил людини – суб'єкта інноваційної економіки. Головним елементом процесу розвитку інноваційного виробництва є творча людина, а її людський капітал стає головним ресурсом цього процесу на основі генерації нових знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення ролі людського чинника в реалізації державної політики розвитку інноваційної економіки досліджувалася багатьма вченими, серед яких В. Бортницький, У. Елснер, В. Супін, К. Тейлор, В. Трофимова, Е. Патрик, В. Харчук, А. Чемерис, В. Шавшуков, О. Шнипко, Л. Шрагіна, В. Яншин та ін. У той же час у науковій літературі недостатньо розкрито питання формування вимог

© Жадан О. В., 2020

до якісних характеристик людського потенціалу в умовах розвитку інноваційної економіки та визначення наслідків його трансформації для соціально-трудової сфери.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей впливу людського чинника на процеси реалізації державної політики розвитку інноваційної економіки в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Стрімкі перетворення, що відбуваються останнім часом у багатьох сферах суспільного життя, більшістю дослідників визначаються як інноваційні. Значною мірою швидкість і якість цих перетворень визначаються особливостями функціонування сучасної світової економіки. Зіштовхнувшись з проблемою вичерпання можливостей екстенсивного розвитку традиційних виробництв і галузей, функціонуючи в умовах товарного надвиробництва і споживання, світова економіка знайшла можливість не тільки подолання кризи надвиробництва, але і стимулювання економічного зростання за допомогою створення інноваційної продукції та упровадження інноваційних технологій. Саме інновації, під якими розуміються нові або вдосконалені продукти, що реалізуються на ринку, або нові або удосконалені технологічні процеси, що використовуються у практичній діяльності, розглядаються сьогодні як основна конкурентна перевага, двигун економічного зростання, а також фактор конкурентоспроможності національних держав у масштабах глобального ринку.

Обраний Україною шлях інтеграції до Європейського Союзу (ЄС) вимагає наближення та інтеграції національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку.

Утвердження інноваційної моделі розвитку національної економіки забезпечить її конкурентоспроможність та вихід на траєкторію сталого розвитку. Тому перехід до інноваційної моделі розвитку національної економіки поступово стає імперативом державної політики. Це полягає насамперед у встановленні ефективного правового регулювання відносин у сфері інновацій.

Сучасна нормативно-правова база (законои, укази Президента України підзаконні акти у формі постанов Уряду, наказів центральних органів виконавчої влади тощо) стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності налічує близько 200 документів [3].

Зокрема, національне інноваційне законодавство включає норми Конституції України, Господарського кодексу України, законів України: “Про інноваційну діяльність”, “Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні”, “Про інвестиційну діяльність”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків”, інших нормативно-правових актів, які визначають правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлюють форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямовані на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

Вихідні передумови державної інноваційної політики закладено в Конституції України. Ст. 54 гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав. У цій самій статті визначено, що держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством [1].

Крім згаданих законодавчих актів, слід окремо відмітити прийняту Верховною Радою України 13.07.1999 р. Концепцію науково-технічного та інноваційного розвитку України. Концепція містить основні цілі, пріоритетні напрями та принципи державної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвитку, орієнтири структурного формування науково-технологічного потенціалу та його ресурсного забезпечення. Вона визначає засади відносин між державою та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності, які ґрунтуються на необхідності пріоритетної державної підтримки науки, технологій та інновацій як джерела економічного зростання, складника національної культури, освіти та сфери реалізації інтелектуального потенціалу громадян. Дію Концепції розраховано на період стабілізації економіки та досягнення постійного її розвитку [4].

Відповідно до законодавства державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, у т. ч. підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Обсяги інноваційної діяльності в сучасній економіці, а також залежність розвитку економіки від інновацій зумовили її визначення як інноваційної. Тим часом У. Елснер звертає нашу увагу на той факт, що інновація є не тільки економічним, але і соціальним процесом, підтримуваним у певний час і в певному місці тим, що можна визначити як "соціальні умови інноваційного підприємництва" [8]. Необхідність створення адекватного вимогам інноваційної економіки соціального середовища ініціює в суспільстві процеси, які можна оцінювати як інноваційні з двох позицій: як передумови, що ведуть до появи якісно нових явищ і відносин у різних сферах життя суспільства, і як зміни, причиною виникнення яких став вплив інноваційної економіки.

У першу чергу, трансформації зазнають сфери, безпосередньо пов'язані з функціонуванням інноваційної економіки. До них можна віднести сферу соціально-трудова відносин, сферу освіти, однією з функцій якої традиційно є підготовка робочої сили, і сферу науки, що є в сучасному світі основним джерелом знань та ідей для інновацій.

В основі змін, що стосуються соціально-трудова відносин, лежить зумовлена особливостями здійснення інноваційної діяльності необхідність максимального й ефективного використання творчого потенціалу робочої сили. Реалізація цього завдання приводить до змін вимог до особистісних характеристик працівників, а також принципів і механізмів організації трудової діяльності. Постійні та швидкі зміни ринкової кон'юнктури, які самі, по суті, є результатом інноваційної діяльності, змушують підприємство, з метою збереження своїх ринкових позицій, з одного боку, безперервно займатися розробленням нових товарів або модернізацією тих, що вже випускаються, а з іншого – постійно модернізуватися, піддаштовувачись під мінливі умови. Важливим складником трудових обов'язків працівників у зв'язку з цим стає перманентний пошук і знаходження більш швидких, дешевих і ефективних методів виконання робіт.

Творче ставлення до праці, таким чином, стає необхідним з боку всіх без винятку учасників трудового процесу. Здатність до творчості, або креативність, розглядається як новий ключ до підвищення продуктивності, а наявність креативних співробітників – як конкурентна перевага виробника. Вимагаючи від працівника наявності, культивування та прояву креатив-

ності, роботодавець, зі свого боку, стимулює її всіма доступними способами, а також надає можливості для розкриття й реалізації творчих здібностей. Усе це призводить до зростання чисельності креативних співробітників і масштабів проявів творчої активності на робочому місці, що, однак, може породити і певні побічні наслідки.

Як показують дослідження, творчу активність пов'язано зі зміною стану свідомості, психічним перенапруженням і виснаженням, що викликає порушення психічної регуляції й поведінки, а також може продукувати психофізіологічне виснаження і призводити до крайніх емоційних станів [9]. Наслідком цього є те, що для творчих людей характерні високий рівень тривожності й погана адаптованість до соціального середовища. Процес цілеспрямованого підвищення креативності має системний характер, що виражається у зміні креативних властивостей індивідуума під впливом емоційно-особистісних властивостей, і обмежити цей ефект лише сферою креативності, мабуть, неможливо [9].

Отже, всіляко стимулюючи розвиток креативності, роботодавці ризикують отримати працівників, які володіють характеристиками асоціальних невротиків, із періодичними порушеннями психічної регуляції та поведінки. Необхідність включення до виробничих процесів елементів творчої діяльності, протилежних їм за своїми сутнісними характеристиками (спонтанність, імпульсивність при одночасній необхідності організовувати колективну виробничу діяльність), призводить до трансформації традиційних форм організації трудової діяльності, а також появи принципово нових форм. Усе поширенішими стають гнучкі форми неповної зайнятості, що ослабляють жорсткі рамки часової присутності, ширяться використання таких форм зайнятості, як фрилансерство і cloud working. Ці форми відрізняє відсутність постійної зайнятості, оскільки працівник наймається тільки для виконання певного переліку робіт без укладання довгострокового договору з роботодавцем. Питання організації робочого місця і часу в цьому випадку вирішуються самим працівником. Як правило, популяризація цієї форми зайнятості супроводжується описом її достоїнств, таких як можливість самостійно планувати трудовий розпорядок, можливість необмеженого підвищення рівня доходів, відсутність необхідності щодня бути присутніми в офісі тощо.

Однак необхідно відзначити, що в першу чергу подібні форми організації переслідують не інтереси працівника, а інтереси роботодавця, оскільки роботодавець звільняється від соціальних зобов'язань перед працівником. Крім того, фрилансери погоджуються на нижчі гонорари, ніж їхні колеги, і роздаровують свої ідеї, права і патенти [5]. Отже, "трудова модель майбутнього", що обіцяла більше свободи, менше ієрархій і більше можливості самореалізації, насправді не покращує становище працівника, надаючи йому можливість творчої праці, а в соціальному плані погіршує його.

Наступна сфера, яка зазнає змін під впливом інноваційної економіки, – це сфера освіти. Інноваційна економіка для свого успішного функціонування потребує як інноваційно продуктивних, так і інноваційно чутливих членів суспільства, у зв'язку з чим перед освітніми інституціями та державою, суспільством і роботодавцями ставиться завдання формування інноваційної особистості як особистості, здатної до створення інноваційних ідей, втілення їх у реальний продукт і доведення цього продукту до стадії поширення на ринку. Для виконання поставленого завдання у практику роботи освітніх

установ як на рівні дошкільної освіти, так і на рівні середньої та вищої освіти упроваджуються програми, що сприятимуть розвитку творчого мислення.

У дошкільних установах реалізуються варіативні й альтернативні програми, у яких творча діяльність стає предметом навчання, досліджується вплив збагаченого освітнього середовища на рівень креативності дітей. Однак спостерігаються зміни емоційно-особистісних проявів у дітей під час проведення занять із підвищення рівня креативності, які проявилися в підвищенні рівня агресивності, сенситивності, депресивності, що дозволило дослідникам дійти висновку про те, що підвищення рівня креативності не завжди і не для всіх дітей сприятливе [6].

На етапі шкільного навчання запит суспільства на формування інноваційної особистості детермінує зміну освітньої парадигми, упровадження нових методів навчання й технологій отримання й засвоєння знань учнями. Основний акцент робиться на методиках активного конструювання знання самим учнем відповідно до власної оцінки значущості одержуваного результату і з опорою на власну точку зору. Реалізація такого роду методик у процесі навчання сприяє, на думку їхніх апологетів, формуванню креативної особистості, здатної до самонавчання й націленої на самореалізацію й саморозвиток, тобто особистості, яка володіє якостями, необхідними для успішного функціонування в умовах інноваційної економіки [2]. При всіх можливих плюсах цих методик, що розвиваються в рамках гуманістичного напрямку в педагогіці, необхідно звернути увагу і на можливі негативні наслідки їхнього застосування. Так, звичка орієнтуватися тільки на свої інтереси, уявлення і власні критерії оцінювання результату, абсолютна спонтанність і свобода дій можуть призвести і, швидше за все, призведуть до формування асоціальної особистості. Цьому також сприятиме те, що концепцію знання, заснована на суб'єктивізмі у сприйнятті навколишньої дійсності, пов'язано з ідеологією самодостатнього індивідуалізму.

Розглядаючи себе як центр своїх дій, людина відводить іншим вторинну або інструментальну роль. Орієнтація на індивідуальну значущість предмета вивчення для учня може призвести до того, що фундаментальні знання про, наприклад, будову всесвіту, математичні закони та інші дані фундаментальних наук виявляються для учня незначними, оскільки вони не можуть бути пов'язані з особистим досвідом, а значить, залишаються осторонь від процесу пізнання. У свою чергу, акцент на суб'єктивному характері знання може призвести до ігнорування об'єктивної реальності й нехтування науковими фактами.

Таким чином, замість інноваційної особистості суспільство ризикує отримати асоціальних, по суті, його членів, які володіють фрагментарним знанням про навколишню дійсність. Ще більш значні й неоднозначні в оцінці можливих наслідків і для системи освіти, і для всього суспільства в цілому виявляються на етапі вищої освіти. Університети в сучасному суспільстві оголошуються головними інститутами інноваційного розвитку, а роль їх оцінюється як ключова у формуванні інноваційної економіки, оскільки університети є і одним з основних постачальників нового знання і являють собою останній етап у підготовці потенційно інноваційно продуктивної робочої сили. Крім того, в університетах концентрується молодь, яка виступає і як джерело нових ідей і готова з цими ідеями вийти найближчим часом на ринок праці. Як творець нового знання, заклад вищої освіти (ЗВО) потрапляє

під безпосередній вплив інноваційної економіки, оскільки вона потребує нових знань для виробництва інноваційних продуктів та технологій.

Зацікавлені в наукових дослідженнях і розробках, здійснюваних на базі університету, промислові підприємства стають замовниками і, відповідно, фінансують проведення їх. Та оскільки основним завданням інноваційної діяльності є отримання прибутку, то замовники готові оплачувати генерацію не просто нових знань, але тих, які можна використовувати для створення товару, послуги або процесу, що має високу ринкову вартість, тобто знань, які можна комерціалізувати найближчим часом. Це змушує ЗВО займатися в першу чергу прикладними дослідженнями на замовлення промислових підприємств на шкоду фундаментальним дослідженням. Здійснення інноваційної місії, яка Європейською Комісією в 2003 р. була проголошена третью місією університету, нарівні з навчанням і науковими дослідженнями, перетворює університет певною мірою на комерційну організацію, зайняту підприємницькою діяльністю [7].

Перетворення університету на підприємницьку організацію, у свою чергу, змінює цілі діяльності, її напрям, мотивацію і ціннісні орієнтації співробітників, які проводять наукові дослідження, вимагає наявності у них нових компетенцій (маркетологів і менеджерів), вносить зміни у структуру ЗВО (поява маркетингових відділів) тощо. Інноваційна економіка впливає і на зміни програм освітньої підготовки. Різкі коливання інноваційної кон'юнктури, багаторазові, часто непередбачувані зміни технологій за короткі проміжки часу породжують швидку зміну вимог до навичок виробничої діяльності, що знижує цінність фундаментальних знань для студентів і змушує їх зробити вибір на користь професійно орієнтованих короткострокових курсів. Університети, відповідно до запитів студентів, збільшують кількість прикладних дисциплін, скорочуючи фундаментальні курси, і, як наслідок, випускають практиків, які володіють чітко обмеженим колом знань із певного предмета.

Взагалі в сучасному суспільстві відбувається економізація такої філософської категорії, як творчість, трансформація змістовних характеристик творчості й цілей творчої діяльності. Поняття творчості все частіше замінюється поняттям "креативність", яке більшість дослідників вважає синонімом. Але насправді воно виражає лише окремий аспект творчості, який потрібний інноваційній економіці, – цілеспрямована, раціоналізована творчість, чий продукт можна і потрібно оцінювати з точки зору ефективності та ринкової затребуваності. Якщо творчість – це процес створення нового, того, що раніше не існувало, то креативність передбачає процедуру пошуку нових комбінацій елементів, що вже існують. Якщо у творчості підкреслюється її ірраціональна природа, то креативність цілком і повністю раціональна.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У зв'язку з тим, що функціонування інноваційної економіки змінює умови життя в цілому в бік збільшення невизначеності, ризику, темпу і якості змін, формується запит від людини нових фундаментальних настанов, знань і навичок. Отже, для ефективного функціонування інноваційної економіки особистість повинна виступати як суб'єкт економічних відносин, а саме виробник інноваційної продукції, а також її споживач. Для цього вона повинна володіти не тільки творчими здібностями, а і прагненням до новизни, що закріплюється у свідомості як абсолютна цінність, і ризику (що є невід'ємною умовою як виробництва, так і споживання інновацій).

Крім цього, до сутнісних характеристик інноваційної особистості можна віднести готовність не тільки позитивно реагувати на постійні зміни, а й самому бути джерелом цих змін. Завдання формування особистості, яка має перераховані вище характеристики, оформляється як соціальне замовлення сучасного суспільства, що реалізується в державній політиці. Однак виконання цього завдання може призвести до суперечливих наслідків, оскільки сприйняття новизни як абсолютної цінності не тільки провокує негативізацію традицій, а й руйнує уявлення про стабільність буття людини в світі. Стимулювання ризикових форм поведінки та закріплення їх як соціокультурної норми призводить до збільшення нестабільності в суспільстві і робить його схильним до саморуйнування. У зв'язку з вищесказаним, процес формування інноваційної особистості, а також спроби створення таких особистостей у масовому масштабі можуть мати для суспільства не тільки позитивні, але й негативні наслідки, які, у свою чергу, можуть негативно позначитися і на розвитку інноваційної економіки.

Список використаних джерел

1. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Нова українська школа : веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/> (дата звернення: 05.02.2020).
3. Правове забезпечення інноваційного розвитку в Україні. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13958 (дата звернення: 04.02.2020).
4. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України : Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 р. № 916-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-14> (дата звернення: 03.02.2020).
5. Работа фриланс Украина. URL: <https://ua.jooble.org/ работа-фриланс/Украина> (дата звернення: 06.02.2020).
6. Шрагіна І. І. Технологія розвитку креативності. Київ : Шк. світ, 2010. 160 с.
7. Altbach Philip G.. Peripheries and Centers: Research Universities in Developing Countries. Bucharest: UNESCO-CEPES, 2009. P. 69–96. URL: <http://www.ses.unam.mx/curso2013/pdf/Altbach.pdf> (дата звернення: 06.02.2020).
8. Elsner W. Complexity, and Innovation. Why Beneficial Effect of Innovation Highly depend. *Journal of Institutional Studies*. 2018. 10 (4). P. 8–19.
9. Taylor C. W., Sternberg R. J. Various Approaches to and Definitions of creativity. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988. P. 99–124.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny. Verkhovna Rada Ukrayiny. (2016). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Nova ukrayinska shkola (2020). URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13958 [in Ukrainian].
3. Pravove zabezpechennya innovatsiynoho rozvytku v Ukrayini. (2020). *Ministerstvo yustytysiyi Ukrayiny*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13958 [in Ukrainian].
4. Pro Kontseptsiyu naukovo-tekhnologichnoho ta innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 13 lyp. 1999 r. № 916-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-14> [in Ukrainian].
5. Rabota Frilans Ukraina (2020). URL: <https://ua.jooble.org/ работа-фриланс/Украина> [in Ukrainian].
6. Shrahina, L.I. (2010) *Tekhnolohiya rozvytku kreatyvnosti*. Kyiv: Shk. svit [in Ukrainian].
7. Altbach, Philip G. (2009). Peripheries and Centers: Research Universities in Developing Countries, 69–96. Bucharest: UNESCO-CEPES. URL: <http://www.ses.unam.mx/curso2013/pdf/Altbach.pdf> (дата звернення: 06.03.2020).
8. Elsner, W. (2018) Complexity, and Innovation. Why Beneficial Effect of Innovation Highly depend. *Journal of Institutional Studies*, 10 (4), 8–19.
9. Taylor, C.W., Sternberg, R.J. (1988). Various Approaches to and Definitions of creativity, 99–124. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Zhadan O. V.,

Doctor of Public Administration, Professor,

*Professor of Personnel Management and Labor Economic Department, KRIPA NAPA, Kharkiv
ORCID 0000-0001-8088-355X*

HUMAN FACTOR IN THE IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY IN THE SPHERE OF INNOVATION ECONOMY DEVELOPMENT

The article is devoted to determining the peculiarities of the human factor influence on realization processes of the state policy in the sphere of innovative economy development in Ukraine and the world. The objective necessity of choosing an innovative model of economic development of Ukraine in the conditions of the national economic system integration into the systems of EU countries is substantiated. The legal and regulatory support of the formation and implementation of the state policy in the sphere of innovative economy development in Ukraine is generalized. The key changes in the system of social-labor relations, educational and scientific spheres are revealed due to the peculiarities of innovation activity, which determine the need for maximum and effective use of the creative potential of the workforce. Therefore, in order for the innovation economy to function effectively, the individual must act as a subject of economic relations, namely, the manufacturer of the innovative product and its consumer. In order to do this, it must not only possess creativity but also a desire for novelty, which is rooted in consciousness in both absolute value and risk (which is an indispensable condition for both production and consumption of innovation). In addition, the essential characteristics of an innovative personality include the readiness not only to respond positively to constant changes, but also to be the source of these changes. The task of forming a personality, which has the above characteristics, is formulated as a social order of modern society, implemented by public policy. However, this task can lead to contradictory consequences, because the perception of novelty as absolute value not only provokes the negativization of traditions, but also destroys the idea of the stability of human being in the world.

Keywords: human factor, innovative economy, state policy, social and labor sphere, educational sphere, scientific sphere.

Надійшла до редколегії 20.02.2020 р.